

"העולם עומד על העבודה, הריעו שירו בקול תודה"

לשירת-העבודה של נח שפירא (ברנ"ש) –
משורר-עם מן העליה הראשונה

יפה ברלוביץ

נח שפירא

חושים של "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". אך שלא כמו פועלי העליה השניה, שהתפכחו מנסיון העבר הכוזב, בבקשם להם לאלתר פתרונות ריאליים מעשיים (תוך מאבק מאורגן ופרוגרמטי), נקלעו פועלי העליה הראשונה במילכוד חזונם. אמנם כבר מראשית עבודתם כאן, נפגעו קשות על-ידי התלאות והדיכויים – שתקפו אותם מכל צד – אלא שברוב תמימותם ואמונתם הרעיונית, לא רק שלא קמו להתמרד נגדם, אלא שלא תמיד היו מוכנים גם להודות בקיומם. זאת, על כל פנים, אנו למדים גם מן הספרות שנכתבה באותם ימים. ספרות זו, כמו קהילתה, לא העזה למהר ולחשוף את משבריה ומחדליה של ההתיישבות, כבר בתחילתה. לפיכך מעדיפה היא לבטא את עצמה על דרך הסלקטיביות, בהתמקקה או בהיסוּגה מכל טיפול במצב לאשורו. מכאן שהתמונה המצטברת מביטויים חלקיים אלה, מצטיירת בהערכות 'שכולה' זוהר, בהירות ויפוי" – כדבריו של המבקר ראובן וולנרוד – המכנה אותה בשל כך: "ספרות ירח-הדבש של ההתיישבות בארץ-ישראל"⁷.

גם נקודת-המוצא לשירה המתחברת באותם ימים, מסתמנת בהעמדה זו. אלא שבצד ההתפעמות הכללית, מצטיירת כאן אף מגמה שליחותית – מגמה המבקשת לגייס את השיר כאמצעי-תורם להרמת-הרוח בקרב הציבור. ואכן, כל המעיין בעדויותיהם ובזכרונותיהם של פועלים מתקופה זו, נוכח לדעת עד כמה מודגשת על-ידם ההזדקקות לשירה, ואיזון פונקציה חיונית ממלאת היא בחיי החברה והיחיד.⁸ כך שלא בכדי החלו להידפס אז בארץ ספרוני-שירים, כשההסבר המתווסף לפירסומם ממליץ לזמרם – בין היתר – גם כדרך להקלת דאגות-ההווה ולהעצמת האופטימיות בעתיד.⁹

ד

הבדיקה בשירי-העבודה של נח שפירא (הכוונה לאלה המתחברים בשנים 1891-1900), שבה ומאשרת את הנטייה בהערפת ההבטים האופטימיים-הקונסטרוקטיביים שבהערכות חיי העבודה בארץ, על אלה הפרובלמטיים. כאן יש לחזור ולהזכיר שגם בשיריו של נח שפירא, אין בנטייה מתרוננת זו משום נסיון לזייף או לסלף את המציאות הקיימת. כפי שהדגשנו קודם לכן: יש כאן, בעיקר, תחושת אחריות ודאגה לשמירת המוראל של הפועל ואימוץ ליבו בסבך הקשיים המתחדשים עליו השכם והערב (כמו: נדודים וחוסר-ביטחון, בדידות משפחתית, קשיי התגלות לעבודה פיזית, איומי סכנות של מחלות, שוד ומוות, חוסר-עבודה וכדומה). באחריות זו נושא נח שפירא, לא פעם, יותר מאנשי-עמית אחרים. שהרי ישנן תקופות בחייו בהן הוא מופיע בקרב ציבור הפועלים לא רק כחבר בין חברים, אלא גם כמדריך ומנהיג. כך, למשל, היא תקופת "הסתדרות העשרות" ברחובות (1891-1892),¹⁰ בה נבחר נח שפירא כ"שר עשרה" וכמזכיר אגודתה;¹¹ או תקופת זכרון-יעקב (1898-1900), בה משמש הוא – לאחר יום-עבודה מפרך – כראש קבוצת הפועלים במקום, וכבא-כוחם בוועד המרכזי של אגודת הפועלים הכללית.

כל זאת לגבי הנימה האופטימית-המתרוננת, אלא ששירת-העבודה של נח שפירא יודעת גם את נימת ההתמרמרות והמחאה (אם כי בצורה מסוייגת, כאמור). לגבי נימה זו יש להבחין בין השירה המתחברת לפני 1900, לבין השירה שלאחר-מכן. התאריך 1900 הוא, כידוע, תאריך הרה-גורל בתולדותיו של הישוב החדש בתקופת העליה הראשונה. בשנה זו מעביר הבארון רוטשילד את האפיטרופסות על המושבות מידי ידי חברת יק"א – כשלב מוקדם לחיי כלכלה עצמאיים. אלא שעבור ציבור הפועלים דאז, העברה זו היא בכחינת איום ממשי לחיסולם. חברת יק"א, המבקשת לייצל את משקי האיכרים, מכריזה על פיטוריהם של רוב הפועלים ממקום עבודתם במושבות, כשהיא מציעה להם כפיצוי, דמי-נסיעה לעזוב את הארץ (הצעה שפועלים רבים קיבלוה בלי-תבונה, לאחר מאבק מר ומובס עימה). כך שאם נימת-המחאה בשירי-העבודה של נח שפירא – שנתחברו לפני המועד המוזכר – עומדים בסימן של ביקורת והתרסה, (ברמזם כנגד קלקלות יישוביות כמו: ספרות בקניית אדמות להתיישבות, או מוסר-עבודה נמוך של איכרים), הרי נימתה המאוחרת יותר, היא שירה שכולה נכאים. שירה זו מלווה את הפועלים בדרכם אל האוניות, בככותה ובקוננה אותם כאילו היו בכחינת נפטרים ההולכים לעולמם ("המתים לציון" – בלשונו של נח שפירא¹²).

ה

שירת-העבודה של נח שפירא הולכת ומסתיימת עם תום תקופת העליה הראשונה. משנת 1906 ועד 1931 (שנת מותו של נח שפירא), ממשיך הוא אמנם לחבר שירי-עם לעת מצוא, אלא שנושא העבודה נשזר בהם עתה אך ורק כמוטיב משני. גם דרך פירסומם ותפוצתם של השירים הולכת ומשתנה. בתקופת העליה הראשונה, היו שירים אלה מופצים תחילה בעל-פה – בין ציבור הפועלים – ורק לאחר-מכן הגיעו את המלה המודפסת – אל דפי העיתונות (שם הופיעו תחת החתימה: ברנ"ש).

ל
רגל מלאת שישים שנה להסתדרות, יצאה בהוצאת "עם עובד" – אנתולוגיה בשם "אדם לעמל", ובה מבחר שירים על נושאי עבודה. העורכים – יעקב כסר ושלמה טנאי – ניסו להקיף כאן כמאה שנות יצירה עברית על גישותיה והתייחסויותיה המשתנות לנושא, כשהם פותחים אסופה זו בשיריהם של ח.ג. ביאליק ("בשדה" שהתפרסם ב-1894), וש. טשרניחובסקי ("שיר מזמור לבני תובל קין" שהתפרסם ב-1902). שירים אלה שנכתבו, כידוע, בגולה, באו לדובב את כמיהת היהודי לחוויית העבודה על רקע התסיסה הלאומית וראשיתה של ההתיישבות היהודים בארץ-ישראל. לפיכך תמוה הדבר, מדוע בצד שירי-געגוע אלה אינם מופיעים גם שירי-עבודה אוטנטיים שנתחברו באותה תקופה בארץ (תקופת העליה הראשונה), ואשר היטיבו לבטא חווייה נכספת זו כמציאות הולכת ומתגשמת. האם יש כאן התעלמות מכוונת משירת-העליה-הראשונה (בעקבות הקונצפציה הרווחת בחוגי תנועת-העבודה, כי ההיסטוריה של "הישוב החדש" בארץ החלה, למעשה, מתקופת העליה השניה), או שמא אי-הידע הכללי השורר לגבי תקופה זו, הוא הוא שהיה גם בעוכריה של האסופה הזאת?

כך או כך, רואים אנו לנכון להשלים חסר זה, ולו רק בצורה חלקית, עם עיוננו דלהלן ביצירתו של הפועל-המשורר נח שפירא; יצירה שהיא גם פרק מייצג מתוך שירת-העבודה שנכתבה בתקופת העליה הראשונה.¹

ב

נח שפירא עלה לארץ בשנת 1890, כחבורה שנקראה "החלוצים השניים" (להבדיל מעולי 1882 שהיו החלוצים הראשונים). כמו משוררים אחרים בני העליה הראשונה, נלהב גם הוא לשיר את החזרה היהודית אל עבודת-האדמה, אלא שלא בכדי הוכתר דווקא הוא בתואר של "משורר-העבודה".² הסיבה לכך נובעת מהפופולאריות הרבה לה זכו שירי העבודה שלו אז, בהתקבלם כפועל-יוצא הן מעיסוקו היומיומי כפועל שכיר-יום, והן ממעורבותו האינטנסיבית בחיי הפועלים ובמאבקם – באותם ימים – לאירגון, לזכויות, ול"שיכלול" (קידום כלכלי; בלשון התקופה).

ברל כצנלסון, בהערותיו הפוררות אודות ראשיתה של ספרות-העבודה בארץ, נוהג להציגה כ"ספרות מן החיים", דהיינו: "יצירה ספרותית שהיא פרי מפעל-חיים ידוע, שהיא נוצרה רק כדי לשמש את המפעל הזה, והנופלת ברגע שהוא נופל...".³ ולגבי אפיון יוצריה הראשונים, מסתייע הוא בדבריו של א.ד. גורדון (כפי שהם מופיעים בהקדמה לקובץ "הארץ והעבודה"): "כאן כותבים אנשים אשר אילמלא העבודה לא היו כותבים, אילמלא באו לארץ ספק אם מי שהוא מהם היה לו צורך להביע את עצמו בספרות".⁴

נראה שמאפיינים אלה כוחם יפה, ורטוראקטיבית, גם לדרך כתיבתו ויצירתו של נח שפירא. אמנם בזכרונותיו מציין הוא כי כבר מגיל צעיר שלח ידו בתירגולים שיריים, אבל אין ספק שבדבקתו ברעיון "חיבת-ציון" (הוא נמנה על ראשוני מיסדי אגודת-חובבי-ציון בעיר-הולדתו קישנינוב), ולאחר-מכן – ברעיון העבודה העברית בארץ-ישראל, היא שהעצימה את דחפיו היצירתיים, והיא שהעניקה את מירב התכנים לשירתו.

שהרי מה היא שירתו של נח שפירא, אם לא דיאלוג בלתי-פוסק עם ציבור הפועלים על נושאי ארץ-ישראל? יחד עימם הוא נע ממושבה למושבה בחיפושם אחר עבודה; יחד עימם הוא נדון לגורל ההפכפך: בדמות איכרים נותני לחם, חוקי ממל טורקי וסמכויות-יהודיות אפטרופסיות (הבארון רוטשילד, ועד-חובבי-ציון, חברת יק"א). כך, כמו טרובאדור נודד, מתהלך הוא בין הפועלים – בחפירות ה'בחר' ברחובות, בביצות חדרה, בבוסתני זכרון-יעקב ובכרמי ראשון-לציון. בימים מוצא הוא את קיומו כמוהם – במעדר ובמכוש, ובלילות, משוחח הוא עימם בשירתו. דיאלוג זה שבינו לביןם, מתקבל מלכתחילה כשירת-עם, אותה הוא מתאם, בדרך כלל, למנגינות אידיות ורוסיות המוכרות לכל.⁵

ג

שירי-העבודה של נח שפירא עוסקים באירועי האקטואליה, אלא שעל הרוב – הם מאופקים ורמוזיים. נראה שאין למצוא בהם אותה תסיסה מרדנית וזועמת שאפיינה את ספרות העליה השניה, ואכן, באבחנה זו ביניהם, בולט אותו פער מהותי, המסתמן בין הגישות האידאולוגיות השונות שבין העליה הראשונה לבין העליה השניה, וכן דרכי טיפולן של שתי ספרויות נבדלות אלה – לגבי הנושא האמור. שהרי לא כמו ספרות העליה השניה שנולדה מן האיש,⁶ נולדה ספרות העליה הראשונה מן ההתפעמות. כל פעילות שגורה התבצעת באותה תקופה (ובעיקר בשנותיה הראשונות של העליה הראשונה), כמו: חרישת תלם, נטיעת כרם, בניין בית – התקבלה בבחינת אירוע היסטורי חרי-פעמי, כשהמעמד כולו מתפעם משיכרוך-

אחד הפועלים בארץ-ישראל¹³). משנת 1906 ואילך, מוצאים שיריו של נח שפירא את פירוטם אך ורק באמצעות העיתון, ונראה שרק אחדים מהם נכתבו כשהם מעובדים ומותאמים לליווי מוסיקאלי.

הסיבה לשינויים אלה נעוצה, בראש וראשונה, במהפך הפוקד את מחנה הפועלים בארץ, עם עלייתם של אנשי העלייה השנייה. עולים אלה, אשר נבדלו מקודמיהם בתפיסתם את רעיון העבודה ויישומה במסגרת התחיה היהודית בארץ-ישראל, דחו כל נסיון לשיתוף פעולה שהוצע להם על-ידי שירי הפועלים הוותיקים. נראה, שבהתנגדותם הרבה לאיכרי העלייה הראשונה — מפרנסיה ומנצליהם — כרכו יחד עימם כל גוף שפעל בתקופה ההיא (לרבות מחנה הפועלים) — לישות אחת; ישות שהם שללו וכיטלו מכל וכל. אם גישתם זו ידעה את צידוקה אם לאו, העובדה היא כי בתקופת העלייה השנייה מצאו עצמם פועלי העלייה הראשונה מורחקים מכל צד (האיכרים מחד ופועלי העלייה השנייה מאידך).

בנסיבות עגומות אלה מוצא עצמו גם נח שפירא. כך אחרי שנים סוערות של פעילות מסורה, שידעה לוותר על חיים פרטיים וקידום עצמי, נשאר הוא מיותר ולא-שייך. גם עתה — מבוגר יותר ואף לא בריא בגופו (מחמת הקדחת שהכריעה אותו עוד בעובדו בחדרה ב-1892), ממשיך הוא לשמש כפועל שכיר-יום הנורד ממקום עבודה אחד למישהו בחיפוש אחר פרנסה, אלא שכל אירגון-פועלי אינו עומד עוד לצידו להגן על זכויותיו ולהיאבק על קיפוחיו, ואין עוד כל קהל-פועלי שייבשקש להטות אוזן לשירתו. בצר לו ניסה נח שפירא את ידו במלאכות אחרות: הוא שימש ככובס וכנגן, כעורך-כחנות וכפקיד. בחמש-עשרה שנות חייו האחרונות הוא התפרנס ממכירת לחם על-גבי דוכן ברחוב, באחד ממרכזיה המסחריים של תל-אביב. מובן שבמצב מיוחד זה: נדחה מציבור הפועלים וללא דיאלוג ביניהם, הולכת ונאלמת גם שירת-העבודה שלו.

1

לעיל כבר צייננו כי בשירת-העבודה של נח שפירא ניתן להבחין בין שתי נימות, המעמידות — למעשה — שני סוגי-שיר: השיר-המתרונן ושיר-המחאה. להלן, ננסה להמחיש קביעה זו באמצעות הדגמות נבחרות, ובציין גם הערות ביקורתיות קצרות. ונתחיל בסוג הראשון. השיר-המתרונן הולך ומתפתח, מלכתחילה, כשהוא מתנהל על שני מסלולים: מסלול-המידע ומסלול-ההכרזה. במסלול-המידע מבקש המשורר, באמצעות התיאור, למסור דיווח מפורט על חיי העבודה היהודיים כפי שהם מתבצעים בשדותיהן ובכרמיהן של המושבות הראשונות בארץ-ישראל. כידוע, הסקרנות לגבי התחדשותה של עבודת-האדמה על-ידי המתיישבים הראשונים, דרכי ניהולה, ביצועה והשגיה, הקיפה לא רק את הישוב העירוני בארץ, אלא, בראש וראשונה, את הקהילה היהודית בכל תפוצותיה, ואכן, באותם ימים, נגדשה העיתונות הארצישראלית בשפעת סקירות, השקפות, דינים-וחשבונות, על תופעה חדשנית ומרגשת זו, כאשר גם הסיפורת וגם השירה — בדרך-שלהן — מוסיפות עוד כהנה וכהנה לדיווח השוטף.

מבחינה זו מתפקדת שירת-העבודה של נח שפירא כהתאם ל"מדיניות" הספרותית המקובלת: "מדיניות" המציבה את ספרות העלייה הראשונה כספרות אינפורמטיבית, הפונה — כעת ובעונה אחת — לשני מיני קהל קוראים: הקהל היושב בציון והקהל היהודי בתפוצות. לגבי הציבור המקומי, מתקבלת ספרות זו כספרות-תיאורית אשר נתונה האינפורמטיביים הם בבחינת עידוד וישר-כוח לישוב המתמודד בעקשנות על אחיזתו כאן. ובתפוצות — מתקבלת ספרות זו כספרות הסברית-תעמולתית, המבקשת באמצעות אותם נתונים אינפורמטיביים לעורר ולהגביר בלב הקוראים הרחוקים את תחבם לציון, הדינו: הצטרפות אל המפעל החלוצי, אם בעליה של ממש ואם בתמיכה כספית או מוראלית.

הדיווח המתקבל משירי-העבודה של נח שפירא, מנסה להמחיש, ולו גם בשורותיו הקצרות, את האווירה הפעלתנית הרוחשת סביב (קצב, המולה, תנועה וצבע), בשלבו פה ושם גם פרטים טכניים יותר, כמו: כלים שימושיים, אופני עבודה, אמצעי משא ותעבורה, סוגי מכונות וכדומה. להלן צירוף של מספר קטעים מתוך השיר "הבציר", שנתחבר והושר תוך כדי עבודה בכרמים, בקיץ 1897: "פה ושם על מעולי הכרמים/ אך שאון ורעש כל הימים.../ ועוד יגדל השאון בלילות/ מרעש גלגלים באפלות/ הענבים שבצרו בימים/ יניחו להתקרב בכרמים/ לא ייעבד ולא ייפעל/ ואך בחצות הלילה/ בעת הקור/ יובילום בעגלה ובחמור.../ פה ישיחו רק למשקולות/ על העגלות עם האשכולות/ כי ישאו יחד במאזנים/ ושם אך ייקום לאפרכסת/ במקום המכונה המתבוטסת/ וכבר יול יתן מיס...".

הפזמון החוזר אחר כל בית הוא: "הבציר הנה היגענו/ והדורכים בגת היד יגענו". בצד האינפורמטיבית השירית, המגיבה כללית על עבודת חריש, קציר, בציר וכדומה (נח שפירא עוסק בשירת-העבודה שלו אך ורק באלו הקשורות לאדמה), ניתן למצוא תגובות המתייחסות לארועים אקטואליים ספציפיים יותר.¹⁴ כך הוא השיר "מעשה מרכבה", המביא מהירו של האירוע החגיגי שהתקיים בזכרון-יעקב, בתאריך — ד' אייר תרנ"ח (1898). אירוע זה בא לחתום פרשה שראשיה במחלת-גפנים קשה שפקדה אותה שנה את כרמי זכרון-יעקב (מחלת הפילוקסרה). בשל מחלה זו נאלצו האיכרים לחסל את רוב כרמיהם — כרמים שהיוו את עיקר פרנסתם. בינתיים ניסו ליצור זן בריא ומחוסן יותר של גפנים. במקום הקימו משתלת-ענב (לפי המימדים (דאז), בה עבדו במשך חודשיים-ימים כמאה פועלים.¹⁵ בזמן זה הצליחו להרכיב על שתילי גפן פראית את שתילי הגפן המשובחה אך הרגישה. העבודה בוצעה במהירות קדחתנית (כדי להספיק לנטוע את השתילים במועד), ועם סיומה נערכה חגיגה גדולה. נח שפירא (שהשתתף אף הוא במבצע), חיבר לכבודה שיר-התהילה. שיר זה — מספרת העיתונות של אותם ימים¹⁶ — העתיקו לתוך מגן-דוד גדול עשוי ענפי גפנים, ושרו אותו כל הנוכחים — פועלים ואיכרים גם יחד. להלן שני הבתים הראשונים: "נודה לך אלהי ציון, כולנו/ עם כל תגמולך לנו עד הלום/ ועל שהחיתונו והקימתנו/ לגמור את עבודתנו ואת היום/ ורבו גפנינו עד אלפי רכבה/ מעבודתנו במעשה מרכבה.../ ונדה לך גם אחרי יסרתנו/ ונברך על הרעה כעל הטובה/ וכאשר מכל צרה חלצתנו/ כן גם היות ישועתנו קרבה/ פזמון: ורבו גפנינו...".

המסלול השני שהוזכר במסגרת השיר-המתרונן, הוא מסלול-ההכרזה, כלומר: השיר הנכתב לפיו, מרבה להשתמש במלות-קריאה של זירוז והמרצה, כשהפעלים המובאים בו מוטים — בדרך-כלל — על דרך נטיית הציווי. כמו בשירי המפורסם של נח שפירא "יה-חילי-לי-העמלי": "עורו אחי אל תנומו/ לעבודתכם אנא קומו/ העולם עומד על העבודה/ הריעו, שירו בקול תודה/ (ההדגשות של: — י.ב.).

שירי-העבודה המתנהל לפי מסלול-ההכרזה, עונה לפי דעת החוקרים (העוסקים בשירת-עם) על שתי פונקציות ידועות. לפי הפונקציה האחת, מסייע שיר-עבודה זה, לשמירת קצב אחיד ועקבי של הקבוצה-כולה בפעילותה.¹⁷ ולפי הפונקציה השנייה, תורם הוא להמרצת העובד ולהתלהבותו, בעיקר באותם רגעים של משבר, כאשר המאמץ הולך ומכביד או כשהשעה הולכת ומתארכת.¹⁸

לגבי שירי-העבודה שהתחבר בחברות פוליטיות מסוימות, במחצית השנייה של המאה ה-19, נדמה כי ניתן לאבחן בו פונקציה נוספת. פונקציה זו אינה עומדת עוד אך ורק בסימנה של עבודה פיזית, אלא משלבת בה גם הכרה רעיונית; הכרה המציגה את העבודה כביטוי אימננטי למערכת אידיאלית מקיפה יותר של ערכים (כמו: שחרור, שוויון ואחווה). בשירת-העבודה הארצישראלית מתקשרת זו גם למערכת אידיאלית של ערכים לאומיים (כמו: תחיית-עם, התחדשות חיים ארציים ופרודוקטיביזציה יישובית). מכאן ששירי-העבודה בארץ, יודע, לא פעם, את ביצועו השירי לאו דווקא כמעמד של עבודה, אלא גם כמעמד של לא-עבודה או של חוסר-עבודה. אף אז מרבה הפועל לשיר אותו, והפעם — לא מתוך הודקקות לקצב או ליעילות בעבודה, אלא מתוך השתוקקות רעיונית-לאומית אליה. כפי שמעיר "בנידון ישראל חנוני בצינו כי הפועל העברי שר "מתוך צמאון לעבודה כשלא היתה מצויה, ומתוך שיכרון עבודה — כשהיתה מצויה".¹⁹

שלוש פונקציות אלה (קצב, המרצה והכרה-רעיונית), פועלות גם בשיריו של נח שפירא, ולהדגמתן נביא שני כתי-שיר מתוך "בקציר": "קול ענות בשדה ברעש יריע/ כקול רעם בגלגל על פני רקיע/ הקול קול יעקב, בעבודה ישמיע/ הקציר בא לציון, אחי, העורו! / מקהלה: עברו נא בשמחה, הריעו ואמרו/ הזורעים ברמעה ברינה יקצרו.../ הקציר, הקציר הנה הגיע/ דום גאות הקמה להשפיע, הכניע, / להניף חרמש המבריק, המגיה! / מהרו נא אחי, איש את אחיו עזרו.../ מקהלה: עברו נא בשמחה...". שירי-הכרזה זה קורא, כאמור, לפעילות מואצת, כאשר כל בית-מצטרב תורם להחשתה: פונקציית-הקצב מנסה, כמובן, להתחקות כאן אחר הרייתמוס של תנופת המגל כתבואה, כשהיא מטעימה זאת בעיקר בחריזה (יריע, רקיע, ישמיע, וכדומה); ופונקציית-המרצה בוררת לה מלות-זירוז כאלה, אשר באמצעותן חוזר העובד ומדבר את עצמו הלא-האלה, הן לעבודה נמרצת יותר והן למצב-מרומם יותר (העורו, עזרו, הריעו, אמרו, וכדומה).

כאשר לפונקציית ההכרה הרעיונית, זו משתלבת כבר בכית הראשון בהדגישה את טיבה הלאומי של עבודת-הקציר המתוארת בזה: "הקול — קול יעקב בעבודה ישמיע/ הקציר בא לציון, אחי, העורו! / הרגשה זו באה לשנן שוב ושוב בתודעתו של השיר, כי העבודה כאן היא עבודה עברית המתנהלת בשדמותיה של הארץ העברית; כך שגם אם הופכת היא אט-אט לשגרת היום, הרי אינה יכולה שלא להצטייר כייחודית, בהמחישה את מימושו של החזון הרעיוני הנכסף.

עם כל זאת רווי השיר גם בהרגשת שמחה הולכת וגוברת, המתעלה בסופו למעין הימנון-דת שכולו שבח והודיה לבורא-עולם. נראה שמעשה-קציר זה, נחוה על-ידי המשורר כהתרחשות כה מופלאה ומרוממת, כך שהביטוי הטבעי ההולם לה ביותר נמצא על-ידו בדרך זו של הֶלֶל. העמדה דומה חוזרת ברבים משיריו של נח שפירא (כפי שראינו גם בשיר "מעשה מרכבה"), והצטרפותם יחד מציעה כעין "שירת תהילים" ארצישראלית חדשה: "בשירה קדמו פני אל המושיע/ תודה ושבח לו לבכם יביע, / על הטוב והברכה עליכם השפיע/ ומקצירכם מאה שעים תאצורו...".

כאן יש להעיר כי גורם זה של שמחה — המופיע בשירת-העבודה של נח שפירא — מהווה חידוש גמור לגבי כל תופעת שירת-העבודה-היהודית שנתחברה בגולה. ואכן, עיון בשירה זו מורה לנו כי שירת-עבודה בשפה העברית לא נכתבה עד תקופת "חיבת ציון".²⁰ ואילו בתקופת חיבת-ציון, גם אם פונה השירה העברית לעסוק בכך, נושאת היא, על הרוב, אופי מלנכולי של כיסופים וגעגועים, בהציגה חיי עבודה ועמל כחזיונות ערטילאיים-אוטופיים.²¹ מאידך, שירת-העם היהודית שנתחברה בשפה האידיית (הכוונה כאן לשירת-העם של מזרח-אירופה, עליה התחנך נח שפירא), העמידה יצירה ענפה סביב נושא העבודה (בעיקר, מלאכה וחרושת), אלא שגם זו עומדת תמיד בסימן העגמומיות והמרירות. R. Rubin בהקדמתה לספרה העוסק בשירת-העם היהודית לתפוצותיה, דנה בסוגיה זו בהסכירה כי השמחה אינה שרויה בשירת-העבודה של יהדות מזרח-אירופה, כיוון שהתעסקות בה לא הסבה להם כל הנאה או סיפוק, היתה זו עבודה שהתבצעה אך ורק תחת לחץ כלכלי קשה. בהדגישה את הניצול, העוני והמחלות שבאו בהקשריה. יתרה מזו, מתקבלת שם העבודה גם כהשפלה, הואיל ולא היה בה כדי לקדם את העובד ולגמול על מאמציו, אלא להיפך — להחזיקו במצב של לא-חיים ולא-מוות. יחד עם זאת, אין לשכוח כי גם דעת-הקהל היהודית שרווחה אז, לא ידעה להקל בנידון, בהעמידה בראש ההירארכיה החברתית את כלי-הקודש ולומדי-התורה, ואילו את עובדי-הכפיים דחקה אל תחתית הסולם. מכאן, אין תימה, ששירת-העבודה היהודית במזרח-אירופה — שהיתה מושרת בפייהם של פועלים, בעלי-מלאכה ושוליות — מצטיירת תמיד כשירה פסימית-פאטאליסטית, כשכל כולה אומרת עלבון, חוסר-אונים ואין-מוצא. רק בסוף המאה ה-19 מתחילים להישמע בה קולות תקיפים יותר — קולות המהדהדים בהלכי-הרוח החדשים של מחאה ומהפכה.²²

לעומת זאת שירת-העבודה הארצישראלית היא — בראש וראשונה — שירה מתרוננת. עם כל הקשיים והכשלונות, האכזבות והמשברים, העצב והשכול — המרכיב הדומיננטי המטביע את חותמו בה (מתקופת העלייה הראשונה ואילך), הוא מרכיב השמחה. ואכן, העבודה והשמחה הלכו והתקשרו בתודעת הישוב בארץ, ◀

כמושגים שלובים, כאשר העבודה מתייצבת, בדרך כלל, כעבודה לשמחה. לשילוב זה השכילה לתרום גם שירת העם החדשה בארץ-ישראל, בהביאה בה לשינוי תדמיתה של העבודה, וממילא גם לשינוי בתפיסה וכיחוס אליה.

ח

הסוג השני ביצירתו זו של נח שפירא, הוא — כאמור — שיר-המחאה, כשאף בו ניתן לציין הסתעפות לשני מסלולים: מסלול-הביקורת ומסלול-הקינה. כפי שכבר הערנו קודם לכן, מתקבלת שירת-המחאה של נח שפירא כשירה מחתרית. שהרי גם אם היא מופנית לכתובת של גוף ישובי מוגדר, לעולם לא תופיע בה כתובת זו בצורה גלויה וישירה. את הסיבה לכך יש לחפש בהתנאות החברתית הנחוצה של ציבור הפועלים בארץ באותן שנים נחיתות זו — שהתבטאה בחוסר אירגונים, במיעוט מספרם ובתלותם הכלכלית — הגבילה את כוח השפעתם בישוב, וכן — את חופש ביטויים. מאידך, יש להזכיר כי ציבור הפועלים מעולם לא השלים עם הגבלה זו, וכאשר נכצר ממנו להרים את קולו בצורה גלויה, הוא עושה זאת על דרך ההסוואה והרמז.

בדרך זו מתקבלת גם שירתו של נח שפירא, כשהיא מתמרנת להשיג את האפקטים המחאתיים המבוקשים, ללא כל התחייבות חד-משמעית מצידה. כך קורה שבמסלול-הביקורת מרבה נח שפירא לנקוט באותו כלי ז'אנריסטי — אשר היצירה הסאטירית, לתקופותיה, הירבתה לעשות בו שימוש — והוא ז'אנר המשל או האליגוריה. כאן מנצל הוא את משחק הרבדים המנוגד שבין הנוכחות התמימה של המשל לבין השלכיו הרב-משמעיים, בהעמידו בחזית הקדמית של השיר — סצנה מחיי העבודה בארץ, ואילו את נמשליה הצומחים — משאיר הוא לאינטרפרטציה האישית של כל קורא.

הדבר בולט בשירו "לסוסתי" שנכתב ב-1899. המושאים הביקורתיים הם איכרי המושבות, המוצגים על-ידי המשורר בנימויים אירוניים — "הנדיכים הכנענים". אירוניה עקיפה זו מחלחלת בכלל בתי-השיר, כשהיא מבקשת להתרע נגד העיוות המעמדי המשווע שנוצר כבר בשנותיו הראשונות של הישוב החדש כאן. ישוב חדש זה של חולמים ולוחמים, שנחלצו כחלוצים ראשונים לפני המתנה במטרה להקים במולדת הישנה-חדשה — חברה-מושלמת ואדם-למופת, לא רק שלא עמד במשימתו, אלא נכשל בייצורו (ותהייתה הסיבות אשר תהייתה) — נפל חברתי: מעמד-איכרים בעל-נכסים ונתמך כאחד (שהוציא את לחמו בבטלנות מחקלאות עונתית ומעבודה ערבית זולה), ומעמד נרכש של פועלים (שהופלה לרעה הן בתעסוקה והן בתמיכה, כשהוא מועד-מראש לעוני ולחוסר-כל).

מובן שהתרעה נוקבת זו, אינה מודקרת מיידית מבעד הסצנה הפסטוראלית של החריש העומדת במרכזו של שיר-משל זה. לכאורה, נפרשת כאן תמונת-עמל מוכרת של חורש המהלך בטוחות אחר סוסתו, כשעל דרך הפאבולה של המשל (במקרה זה — משל-חיות), מתפתחת גם התארעות ביניהם. הסוסה שעד כה צעדה נכחה, החלה מסכת את ראשה לאחור, כמסרכת למשך בעול. "משכי נא סוסתי/ משכי המחרשת/ למה זה אחרתי/ חביטי כנואשתי?". החורש המופתע, מנסה לעמוד על סיבת התנהגותה החריגה של הסוסה, אלא שבהמשיכו לנסות ולדובב אותה, נמצא גם הוא משיח את ליבו בפניה: "חביטי נא אלי/ חביטי אל אדוניך/ וכי תנחמי/ תשכחי את יגונך/ אם כל הבטלנים/ הנדיכים הכנענים/ לעמלי ילעגו/ לעג השאננים/ אך את הלא תביני/ תדעי מה רב פעלי...".

השיר מתנהל כמונולוג, אם כי לא פעם משתמע הוא אף כדילוג, כאשר החורש מוצא לנכון לשתוב את טיעוניו שלו בצד טיעוניה של הסוסה, בהעמידו שתי עמדות אלה לעימות: "מה הלא תגידי/ חלקי מכל עמלי?/ גם אני יום וליל/ אעבוד בויעת אפי/ ובדוחק עוד אחיה/ היום אשתי וטפלי...".

נמשליה של השיחה, המובאת לעיל, הם, כמובן, שני פועלים בני-הזמן, שייצוגם מוסייע באמצעות דמות-החורש ודמות-הסוסה, שתי דמויות אלה מתייצבות כניגודיות בתפיסתן את המציאות הלאומית הקיימת. הפועל המתייצב כדמות-הסוסה המסרכת להמשיך לחרוש, אומר אך פסימיות ויאוש, ונראה כי מבקש הוא לעזוב הכל ולברוח; ואילו הפועל השני — החורש, נאחז בתקוותו — על אף המצוקה — בהאמינו עדיין בתקומת הישוב ובעתידו של הפועל בו. מאידך, עם כל אמונתו זו, כואב הוא את סבל רעו, כמורה: "כאב הדוחק והעליבות (שהם מנת חלקו של הפועל בארץ), וכאב היחס המשפיל שמפגין כלפיו האיכר. ואכן, כל העמדתו המתנשאת של האיכר מעוררת אתן אך ביקורתיות: שיקורת המוקיעה לא רק את חמרנותו וריקנותו, אלא בעיקר את בוגדנותו האידיאלית. לפי נמשל זה מתקבל כי האיכר הארצישראלי הגיע לדרגת ניוון והתדרדרות כזאת, שלא רק חדל להיזדהות עם ערכיה היסודיים של רעיון חבת-ציון (וביניהם — ערך העבודה), אלא אף מוצא לנכון לפגוע באלה אשר עדיין דבקים בהם.

עד כאן מסלול הביקורת, ובאשר למסלול-הקינה, גם בו ממשיך נח שפירא באותה דרך של מחאה עקיפה.

בשיר-קינה אלה (שנכתבו בשנים 1901-1904), מבקש הוא לזעוק את העוולה הנוראה שעוללה חברת יק"א לציבור הפועלים בארץ, אלא שכפועל וכמנהגי-פועלים — האחראי לדואג לגורלם של מתי-המעט שנתורו כאן כמורה — נאלץ הוא לעצור בעדו. כך הופכת המחאה לקינה, והקינה לכניה; בכיה ההולכת ומתמשכת כשהיא מסרכת למצוא לה ניחומים: "למה תאיון לנחמני הבל/ תדרשו ממני לשיר שירים.../ לא אשרי בעת הזאת לא אוכלה/ רק לבכות אוכל ולקונן מרה...".

מאידך, אין זו בכיה של השלמה או כניעה לרוע הגזרה. זוהי בכיה של זעם והתמרמרות. כך שאם נמנעת היא מלהפנות עצמה אל יש קונקרטי (חברת יק"א וכדומה), נמצא שהיא קופצת אגרופיה נגד דטרמיניזם קיומי מקולל או טראגיות יהודית שאין לדעת חיקרה. זאת, על כל פנים, מסתבר משירים כמו: "גולי ציון" או "עת לבכות".

השיר "גולי ציון" (שהוא התשובה הצינית של נח שפירא לעצמו על שירו הראשון בארץ — "עולי ציון"), מנסה להעמיד את הרגעים האחרונים קורעי-הלב של קבוצת פועלים ומשפחותיהם בטרם עלותם לאניה: "על חוף יפו יזעם הים/ יהמו ירעשו המשברים/ ובהד קולם תתלכד שם/ גם אנקת נשים וגברים...".

תחושת הפרידה השוררת בכל היא תחושה של אבדן לעד ("ומככים את גודל שברם.../ לבקש מקלט — למצוא קברם/"). ותחושה זו הולכת ומתגברת עם השורות השבות ומצטלצלות כמו הד חוזר: "גודל הכאב גדול מאוד/ כי להתראות לא יקוו עוד/". בהמשך, מתפרט התיאור לסצנות אישיות עגומות ("... את אמו יחבק יחידה/ טרם יעזבנה לאנחות/". או "על דודה מתפרקת/ עלמה רכה ויפהפיה/"), כשבסופו של השיר נסחפות כולן אל קריאת המחאה האבודה: "מה זאת חטא אלך הצאן?/ יען עבדו כאסירים/ למען עמם למען ציון?/".

עם מחאה זו, המתקוממת נגד האפשרות כי עויבת הפועלים את הארץ היא אקט של עונש עבור "חטאם" הציוני, מתעצם לפתע האירוע מנוכחותו העכשוית למעין מעמד משפטי כל-זמני. מעמד, בו הולך ונפקע העונש בן-הזמן מידי של ממסד קונקרטי, לכדי גזירה קיומית — גזירה העומדת בסימן של "אי-מולדת" לעד לעם היהודי. גם בשיר "עת לבכות", מתלבטת המחאה בנושא זה; בצר לה, מטיחה היא את עצמה על הקרובנות עצמם, בהאשמה את גורלם — גורל הנודדים, הרודף אותם גם עתה, על סף הנסיון הנואש להאחז בכברת-ארץ משלהם: "... אחי שבאו עד הלום/ לעזוב את ציון אמש היקרה.../ שבה כילו את כל כוחותיהם/ ולגוד רק הלאה כיבני צוענים...".

ט

כדי להעריך את שירת-העבודה של נח שפירא, יש להעריכה — כמובן — בגבולותיה שלה: גבולות שיר-העם. כידוע, מטבעו של שיר-העם שהוא יצירה קונכניציולית בעלת מבנים פואטיים אלמנטאריים. מבנים אלה מתעצבים לפי דפוסים קבועים, אשר הלכו והתגבשו במסורת האוראלית הארוכה של שיר-העם לדורותיו. לפיכך, בחירתו של משורר בן-זמננו — בנוסח זה של שיר-עם כמודל לשירתו שלו — מתנה אותו מראש לצמצום פואטי, ובעיקר בתחומים הצורניים והסגנוניים. כפי שהראינו, בחר נח שפירא בדרך זו — בצורה מודעת ומכוונת — כיוון שזו השלימה בין מטרותיו האידאיות-אידאולוגיות לבין מטרותיו היצירתיות, דהיינו: הפצת רעיון חבת-ציון ורעיון-העבודה באמצעות כלים ספרותיים עממיים לכל נפש. מכאן עקביותו לגבי פשטות היצירה, מבניה הקבועים (בית, פזמון), התרזיה הקלה והצטלצלות המלה.

יחד עם זאת צויין, שעם כל השתדלותו להצניע כל ייחוד או חידוש משירתו זו ולהקפיד על מתכונתה המסורתית-יהודית, מסתמנים בה מספר ביטויים שלא נמצאו בשירת-העם האמורה קודם לכן. במאמר כאן התעכבנו על שניים מהם: על הביטוי התימאי (נושא עבודת-האדמה) ועל הביטוי הטונאלי (נימת ההתרונות). להלן נזכיר ביטוי נוסף המתייחס לתחום הלשוני.

כפי שניתן להבחין בדוגמאות השיריות שהבאנו לעיל, מתחבטת לשונו של נח שפירא בין אותה לשון משכילית כבדה ומליצית של משוררי חבת-ציון (ששירתו מהווה המשך להם), לבין מאמציו להשתחרר ממנה. נראה שחש שפירא חש כי לשון כתובה ומסורבלת זו, אינה עשויה לתפקד כיאות כלשונו של שיר-עם, שבמהותה קרובה היא יותר ללשון הדיבור הפשוטה והקולחת מאשר ללשון הספר. וכיוון שלא היתה לפניו כל דוגמה לחיקוי של לשון-עברית-מרוכבת (העברית — באותה תקופה בארץ — כמעט ולא היתה בשימוש יומיומי, פרט לניסויים יוצאי-הדופן שערכו אליעזר בן-יהודה ומספר מורים במושבות), מציע נח שפירא בשיריו — מעין עברית "טבעית" משלו. אחת מהצעותיה של שפה זו, למשל, הוא ניצול-יתר של אותן מלים עבריות שהיו בשימוש כשפה האידית. מלים אלה, שתיפקדו כמשך כל השנים ללשון דיבור לכל דבר, לא איבדו את טבעיותן, כך שבהשתבצן בשיריו של נח שפירא מתקבלות הן — בקלותן ובפשטותן — כאילו היה גם הן מלשון הדיבור של השפה העברית.²³

לסיום נסכם ונאמר: במאמר זה ביקשנו להחזיר משורר נשכח ושירה נשכחת, ולהביאם לכלל הכרות-מחדשת עם שוחרי הספרות העברית. יחד עם זאת, ניסינו להפנות את תשומת-הלב אל יצירה, שאם כי לא נחלתה קאנונית ונשארה בגבולות זמנה ומקומה, אין ספק שתופעת ראשוניותה (כבסיס להבנת התפתחותה של ספרות העבודה בארץ, ולא כל שכן שירת-העם בה), ראויה היתה לתפוס את מקומה בכל אנתולוגיה המוקדשת לנושא זה, הן בשל עניינה הספרותי והן בשל עניינה ההיסטורי.

1. המאמר כאן מתבסס על חימר מתוך עבודת-מחקר בנושא זה הנערכת במסגרת מכון קורצוול לחקר הספרות העברית, ובסיוע הקרן ע"ש דוד בן-גוריון.
2. דניאל פוסקי — "לזכר ברוך", הרואר, גיליון כ"ה, ניר-ירוק תש"ז, עמ' 582.
3. ברל כצנלסון — "עיתונות הפועלים הארץ-ישראלית", כתבים, כרך ז, תל-אביב, תש"ח, עמ' 398.
4. א.ד. גורדון — "במקום הקדמה", הארץ והעבודה, קובץ א', יפו, תרע"ג.
5. בהיות נח שפירא פועל בוכרון-יעקב (1893-1901), פגש שם בפועל-המוסיקאי חיים מילמאן, מוסיקאי זה חיבר מנגינות מקוריות לרבים משיריו (וגם לאלה שכבר הותאמו להם מנגינות שאולות).
6. ראה בנידון דבריהם של ד. בן-גוריון ("בחג חצי-היובל", ספר העליה השניה, בעריכת ב. חכם, תל-אביב, תש"ז, עמ' 17), וי. טנקין ("למקורות העליה השניה", מבנים, כרך ה', פבר-דצמ' 1938, עמ' 133).
7. R. Wallenrod — The Literature of Modern Israel, N.Y., 1956, p. 9.
8. ראה: ז"ס — "חזרה לפני יובל שנים", חזרה העברית, חזרה תש"א, עמ' 17-10, וכן, מ. ברסלבסקי — פועלים ואידיגוניהם בעליה הראשונה, תל-אביב תש"א, עמ' 107-108.
9. כך למשל הסבר הנידון על-ידי מנשה מאירוביץ בפתחה לחוברת-שירים שיצאה בעריכתו בשנת 1896: "אחי ואחיותי, ילדים, גדולים וקטנים... בעברנו עבודתנו כגנים, בלקטנו את פרי יגיע כפנו נשירה נא את שירי ציון אשר לנו, וקל קל על לב כלנו. ובשעשוע ובמשחק נגיל נא את ילדינו בשירי ציון הנחמדים אשר לנו, טוב לכולנו. ברגעי שמחה או ברגעי תוגה, נפתח קול רינה בשירי ציון אשר לנו, וקל קל על לבנו, והיינו יתר עליונים כולנו... שירי עם ציון, חוברת ב', חניני-הסתדרות העשרות" (או "אגודת אחים"), נוסדה כתנועת-מחחרת שעמדה בסימן של אחוה ועזרה הדדית בין פועלים, השם "עשרות" מצביע על המבנה המיוחד שלפיו התארגנה, היינו: תאים-תאים של חברים בני עשרה איש, כשבראש כל תא עומד "שר עשרה". תפקידו של "שר העשרה" היה לדאוג לעבודה של חבריו (הוא היה מעין מתווך בינם לבין האיכר), יחדו היו יוצאים לעבודה ויחדו חזרו, ותמיד בסדר ובמשמעת צבאית, "שר העשרה" גם דאג לדיוורם של חברי התא, למונותיהם, לבריאותם ולהשכלתם. במסגרת של הסתדרות זו הוקם מטבח לפועלים, קופת-חולים, מערכת שמירה, אימון גופני וצבאי, ושיעורי-ערב.